

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 312 (2017), 145 – 148

N.B. Akysh, A.M. Akhmetova

PERSONAL ARGUMENTS IN THE HISTORICAL NOVELS

Annotation. In this article the authors intend to prove great artistic responsibility of the writer before the reader when he is going to write a historical theme, especially concerning the history of Kazakhstan. In the article analyze the real interaction between historical truth and author's position in some artistic aspects based on the example of the novels «Eskendir and Roxanne» by E.Torekhanov and «Segiz seri» by T.Alzhantegi. The researchers make original scientific conclusions based on writer's fantasy.

Keywords: reasoning, the author's position, reduction, personal, historical novel, story, facts, factor, domesticate, describe.

ӨОЖ: 821.512.122-3

Н.Б. Ақыш¹, А.М. Ахметова²

¹ М.О. Өуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы қ., Қазақстан;

² Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс докторанты, М.О. Өуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының кіші ғылыми қызметкері, Алматы қ., Қазақстан

ТАРИХИ РОМАНДАҒЫ СУБЪЕКТИВТІ ТОЛҒАМДАР

Аннотация. Тарихи тақырыпқа арналған көркем шығарма жазудың жауапкершілігі қай жағынан да үлкен дайындықты жүктейтінін зерттеушілер бұл мақалада жекелеген детальдар арқылы дәлелдеуді жөн көреді. Мақалада Э.Төрехановтың «Ескендір мен Роксана», Төкен Әлжантегінің «Сегіз сері» романдарындағы тарихи шындық пен авторлық позицияның арақатынасы талқыланады. Бірінші романда ежелгі дүние тарихының жекелеген суреттері, ал екіншісі он тоғызыншы ғасырдағы қазақ даласындағы оқиғалардың қалай бейнеленгені шындыққа қаншалықты жанасымды екендігіне зерттеушілер өзінше ғылыми тұжырымдар жасаған.

Тірек сөздер: пайымдау, авторлық позиция, мағлұмат, субъективизм, тарихи роман, фабула, деректер, фактор, игеру, суреттеу.

Тек тарихи мағлұматтарға негізделген тарихы шығармалардағы деректерді оқиға ортасында суреттеу немесе баяндау барысында субъективтік көркем пайымдаулардың алатын орны қандай деген мәселеге үнемі көз жүгіртіп, назар жыға бермейтініміз рас. Тарихи тақырып авторлық позициядан үнемі объективті көзқарасты қажет еткенімен, субъективизмнің де орын алып отыратынын ескермеуге бола ма? Егер жазушы осы ыңғайда жеке эмоциясы мен көзқарасының жетегінде кететін болса, ол жағдай шығарманың тарихи сипатына нұқсан келтіре ме, жоқ, әлде келтірмей ме деген мәселені ойлап қоюдың артықтығы жоқ.

Белгілі сыншы Т.Тоқбергеновтың Д.Досжановтың «Жібек жолы» романы туралы айтқан «Роман фабуласы жағынан да, құрылым-композиция жағынан да өзгеше, соны. Романның желі-желі болып басталуы, түйін-эпиплогтың өзгеше тыныс, өзгеше леппен бітуі, желілердің сарын-сарын болып ұласуы романға өзгеше түр, өзгеше пішін берген» [186.1] деген пікірін Э.Төрехановтың «Ескендір мен Роксана» атты тарихи романына қатысты да қайта есімізге алып, жаңғыртуға болар еді.

Бұл шығарманың негізгі фабулалық өзегі – атақты грек қолбасшысы Александр Македонскийдің Орта Азия жерін жорық жасауы және осы жолда сақ патшасының қызы Роксанаға көңілі кетуі, екеуара адамдық қарым-қатынасының қалай дамығандығы. Мұнда тарих қойнауына қиялымен жол шеккен қаламгер бағзы заманның қалтарысы мол, бүгінгі оқырман үшін кейбір тұстары бұлыңғыр, адами әлемі өзгеше күрделі заманды көз алдына әкеледі. Оқиға тек Ескендір мен Роксана арасындағы махаббат мәселелеріне ғана

құрылып қоймай, жекелеген тарихи тұлғалардың іс-әрекеттерін, адами қалыптарын, өзара қарым-қатынастарын ашуға құрылған деуге болады. Сюжеттік желілер дами келе, жеке тұлғалардың да арасындағы жағдайларды ғана емес, сол заманда тарих сахнасына шыққан белгілі бір мемлекеттердің де өзара саяси қатынастарын біршама ашып көрсету жағына да бұрылыстар жасайды.

Тіпті шығарманың бастапқы бөлігінде ежелгі Грекия тарихы баяндау үлгісінде тәптіштеліп, жекелеген саяси мәселелер қылаң береді. Сонымен бірге Грекияның қас жауы болған Парсы патшалығының тарихи жағдайына шолу жасай отырып, оның сыртында осы мемлекеттерге жағрафиялық жағынан жапсарылас жатқан шағын елдердің де жай-күйінен ақпараттар ұсынылады. Соның бірі сақ, қаңлы, марақанд және т.б елдердің сол кездегі ішкі ақуалдары туралы оқырман алатын мағлұматтар бірсыпыра. Бұдан шығатын түйін – аталған романның тарихи-танымдық жағынан мол екендігі. Егер деректерді дұрыс пайдаланып жаза білген жағдайда тарихи шығарманың табиғаты өзінен-өзі танымдық рөл атқаратыны белгілі.

Бірақ кейбір авторлар алдыңғы планға тарихи адамдардың жан дүниесін, көзқарасын, қайраткерлігі мен азаматтық позициясын тіпті жеке бастарына қатысты ұсақ дүниеуи мәселелерді алдыңғы планға шығарса, екінші топтағылар танымдық мәселелерге көп мән береді. «Ескендір мен Роксана» романының авторы осы соңғы үрдісті көбірек ұстанған сияқты. Әрине, қазіргі қазақ мемлекеті орналасқан орасан зор аймақтың бағзы тарихына қалам сілтеген жағдайда бұндай тәсіл орынды да болар, ал тарихи оқулықтарынан онсыз да белгілі өзге мемлекеттердің тарихына тереңірек талдау жасау аса бір қажеттілікпен туа қоймағанын мойындаған жөн.

Объективті жағдайларды алдыңғы қатарға шығара отырып, таразының танымдық жағы басып кеткендігіне қарамастан, аталған романның көркемдік тұрғыда орындалуында едәуір жетістіктер бар. Бұл жағынан алғанда басымырақ көңіл бөлетін жағдайлар – сюжеттік линиялардың сауатты түрде дамуы, басты қаһармандар мен қосалқы персонаждар бейнелерінің әр қырынан ашылуы, бұралаңы, кедір-бұдыры тапшы болып келетін әңгімелеу мәнері, бір сөзбен айтқанда, романды өзіндік көркемдік деңгейге көтеріп тұрған басты негізі фактор – көркемдік құралдардың мүмкін болғанынша орынды да дұрыс пайдаланылуы. Мұнда Ескендір мен Роксанадан кейінгі кейіпкерлердің ішінде тегі көптеген гректік тарихи тұлғалардың есімдері аталады. Александр Македонскийдің жолында жатқан Вавилон, Үнді және Парсы, Марақанд және т.б жұрттардың бетке ұстар адамдары қаншама.

Басқа жұрттың тарихын қазбалай әңгімелеу ұлт жазушысы үшін көркемдік мақсат емес, ең алдымен, тарихи-танымдық мақсат қана болып табылатындығын бажайлаған абзал. Сондықтан да бұл арада өзге жағына үңіліп жатпай-ақ, қазақ даласының тұлғалары қалай бейнелеген деген мәселелеге ғана көбірек шұқшиғанмыз қисындырақ болар.

Бұл бағытта алдымен анығырақ кейіпкерлердің қатарында Сақ патшасы Байтақ, Үйсін патшасы Күнбегі, олардың маңындағы түрлі құлықтағы адамдарды атауға болады. Кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынасты Байтақ патшаның әкелік мейірбандығымен немесе Ескендір мен Роксана арасындағы күрделі махаббат құбылыстарымен шектеуге болмайды. Қатыгез тарих белестері сахнаға тасжүрек жандарды да еріксіз алып шығады. Жапсарлас өңірдегі жұрттардың, патшалардың және солардың ордаларының маңындағы адамдардың өзара мейірімсіздігі романда мейлінше қатыгез сипатта суреттеледі. Бағзы заман персонаждарының астамшылығы, тасжүректілігі, екіжүзділігі шошытады. Тарихи романдарға тән сюжеттік атрибуттардың бірі сарай маңындағы интригалардан да бұл шығарма құр алақан емес.

Бірақ түрлі көркемдік идеяларды тоғыстыруға тырысқан автордың негізгі айтпағы - сақ даласынан шыққан перзенттердің қайраткерлігін, ұлылығын көрсету, жат өлкелерде шиеленіске толы қиын күрестерді бастан кешіріп жүріп-ақ билікке қалай ие болғандықтарын суреттеу. Романның бұл мақсатының орындалуы тиісті көркемдік деңгейде екендігін атап өткеніміз абзал. Ал субъективтік толғамдар бірі біріне ықыласты екі кейіпкердің ара қатынасын суреттейтін тұстарда ғана молырақ көрініс табады екен.

Филология ғылымдарының докторы Р.Бердібаев өзінің «Қазақ тарихи романы» атты еңбегінде осы мәселеге қатысты айта келіп, ойын былайша түйіндеген екен: «Роман-хроникада тарихи оқиғалардың тізбегі күрделі орын алуы табиғи. Мұнда жеке қаһарманның жай-күйін бастан-аяқ түгелдеп айтып шығу бірден-бір шарт бола бермейді. Тарихи оқиғалардың ағынын белгілі адамдар, топтар өмірімен табиғи бірлікте әңгімелей білу, сол арқылы әрі тарих, әрі шығарма міндетін «қатар» алып бару бұл жанрдың ерекшеліктері болып саналса керек» [142.2] десе, ғалым Ө.Әбдиманұлы: «...Қазақ романдарындағы кейіпкердің тарихи сипат белгісі, көркемдік болмыс әлемі мен әлеуметтік ортаға қатысы, жеке адами ерекшелігі қалыптасуының көркемдік шындығы сынды азаматтық-тұлғаның ұлттың болмыс-бітімінен бастау алатын мәнді белгілері көркемдік-шығармашылық талаптар тұрғысынан қаншалықты оң шешім тапқанына баса назар аудару басты

ұстаным болуға керек» [3.15]. Жалпы тарихи романға қалам тартқан авторлардың осы пікірді ескере білсе тіпті де артық болмас еді абзал деп ойлаймыз.

Нақты тарихи тұлғаның өмірбаянына құрылған прозалық шығармалардың бірі – Төкен Әлжантегінің «Сегіз сері» романы. Төрт бөлімнен тұратын бұл шығарма қазақ өнерінің тарихында «Сегіз сері» деген атпен қалған Мұхаммедқанапия Баһрамұлының өмір жолын суреттеуге арналған. Автор өз кейіпкерінің бүкіл ғұмырын әңгімелеп шыққан деп тұжырым жасау қиын болар. Оның ең алдымен назар аударғаны – кейіпкерінің дүние есігін ашқан күннен бастап, бақилық болғанға дейінгі аралықтағы маңызды-маңызды кезеңдері. Бұл туындыны өмірге келтіру барысындағы шығармашылық жұмысында жазушының екі түрлі жетістігі көзге түсетін сияқты.

Оның біріншісі шығарманың тілдік қолданысына қатысты біршама көркемдік талаптарды игере алғанынан көрінсе, екіншісі сюжеттік желілерді тартымды да қызықты етіп құра білуінен байқалады. Қарапайым оқырмандардың басым бөлігі шығарма оқиғасының қызықтылығына қатты көңіл бөлетінін ескерсек, бұл өзі атүсті қарауға болмайтын маңызды көркемдік фактор екендігін тағы да қаперімізге аламыз. Өйткені көркем туындының шынайлығына, образдардың нақтылығына және тілдік қолданыстарға жете мән беруге тырысатын кейбір жекелеген қаламгерлер бәрінен бұрын сюжеттің қызықты құрылуын маңызды емес деп есептейді. Ал соңғы жылдағы роман үлгілерінің ішінде қызықты сюжетке басымырақ көңіл бөлінген кітаптардың бірі – Төкен Әлжантегінің осы аталған туындысы.

Автордың бас кейіпкердің бейнесін ашуға жасаған қадамдарының басым бөлігі сәтті. Кітаптың басында өмірдің дүниеуи мәселелерінен гөрі көңіл көтеруге, ойын-сауыққа көбірек мән беруге бейім кейіпкер жас кезінде біршама жеңіл ойлы адам болып көрінеді. Оның туған халқы үшін қарулы күреске шығатын қайраткерлік деңгейге жету жолдары, әлеуметтік себеп-салдарлары тереңірек ашыла түсу керек еді. Романда Сегіз сері Баһрамұлының балалық, бозбалалық кезеңімен сол кездегі билікке, отаршылдыққа қарсы көтеріліске шығатын жылдарында берілген орын басымырақ. Өмірінің бастапқы бөлігінде жас кейіпкердің ойын-сауыққа, әдемілікке деген құмарлығы көбірек суреттелсе, екінші тарихи маңызды басым мәселеде оның ұлтжандылығы, отаршылдық жүйеге деген шексіз қарсылығы молырақ көрініс табады. Ол – бұл кезеңде ешқандай үгітке, басу айтқан сөздерге көнбейтін, халқының, қазақ жерінің азаттығы үшін басын бәйгеге тіккен қайраткер азамат. Романның соңына қарай Сегіз серінің өз халқының перзенті ретінде суреттелуі шығарманың әлеуметтік салмағын молайта түскен.

Кітап оқиғасы негізінен XIX ғ. бірінші жартысында және орта тұсында өтеді. Бұл Ресей отаршылдығының қазақ даласын жаулап алу процесінде жаңа кезеңге енген уақыты. Патша самодержависі қазақ сахарасына бұрынғыдай мысықтабандап ішкерілеуді қойып, жаңа күштермен екпіндей орнығып келе жатқан кезі, яғни, түсі суық басқыншылықтың кеспірі байырғы тұрғындары үшін айқындалып қалған шағы. Бірақ кітап авторы мұндай тарихи теңсіздікті, отарлау саясатына тән болып келетін империалистік өктемдік пен бұратана халықтарды ұлттық тұрғыдан кемсітушілікті бейнелеуі бұлынғырлау. Басқыншы ұлт өкілдерінің сары даладағы бұратаналарға деген ызғары айқын бейнеленбейді. Кейде патшаның жергілікті жердегі билік өкілдері сахараның байырғы тұрғындарымен терезесі тең дәрежеде сөйлесіп жатады.

Шығарманың көркемдік деңгейі көрінетін беттері – бас кейіпкердің сүйіспеншілік сезіміне, махаббатқа қатысты бастан кешкендерін суреттейтін сюжеттік желілер. Бұл арада таза, ыстық сезім күйі де, жігіттік құштарлық та, асқақа арман да айқын аңғарылады.

Әрине, автор өз кейіпкерінің басындағы ғұмырбаяндық барлық оқиғаларды қамтыған деуге болмас. Қажетті деп тапқан өмірлік материалдарды шамасы жеткенше іріктеп алуға тырысқан және сол қажетті атрибуттардан жаратқан көркемдік өрімі, біздің пайымдауымызша, оқырман кәдесіне асқан деңгейде екені көрініп тұр.

«Сегіз сері деген адам өмірде болған ба, жоқ па» деген мәселе түбегейлі шешімін таппай тұрған кезеңде оның көркем әдебиеттегі бейнесі де осылайша жасалу жатыр екен. Соның бір мысалы Т.Әлжантегінің аталған романы десек, тарихи тұлғаның өмірде болған немесе болмағандығы жайында желіліленіп тұрған пікірталастар арынына қарамастан, жазушының осы тақырыпқа қалам тартуының өзін субъективтік толғам деуге келеді. Романды Сегіз серінің көркем бейнесін жасау жолындағы нешінші талпыныс деп реттік сан есіммен номерлеп жатпай-ақ, автордың ой еркіндігіне мұрша берген туынды деп бағалауға болар. Жалпы субъективтік толғамдар тарихи шығармаға қаншалықты керек немесе мүлде керексіз бе деген мәселе төңірегінде алдағы уақытта да ой өрбітудің артықтығы бола қоймас.

Осы шағын мақаладағы ойымызды филология ғылымдарының докторы Г.Орданың «Тарихи роман жазудың бір қиыны шындықтан алыстауға болмаса, сол тұстағы тарихи тұлғаның бейнесін жасау одан да қиын» [4.132] деген әрі қысқа әрі айқын пікірімен аяқтағанымыз орынды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Тоқбергенов Т. Әдеби сын. Алматы: Жазушы, 1974. – 224 б.
[2] Бердібаев Р. Қазақ тарихи романы. – Алматы: Қазақ ССР-нің Ғылым баспасы, 1979. – 240 б.
[3] XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ романдарын зерттеудің өзекті мәселелері // Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Хабаршысы. 2014. – №5. – Б. 13 - 15.
[4] Орда Г. Көркем ойдың құдіреті. – Алматы: КІЕ лингвоелтану инновациялық орталығы, 2007. – 304 б.

REFERENCES

- [1] Tokbergenov T. Togyz tarau. Almaty: Zhazushy, 1974. – 224 b.
[2] Berdibayev R. Qazaq tarihi romany. – Almaty: Qazaq SSR-nyn Gylym baspasy, 1979. – 240 b.
[3] XX gasyrdyn ekinshi zhartysyndagy qazaq romandaryn zertteuding ozekti maseleleri // Al-Farabi atyndagy Qazaq Ulttyq universitetining Khabarshysy. – 2014. – №5. – B. 13 - 15.
[4] Orda G. Korkem oidyng qudireti. – Almaty: KIE lingvoeltanu innovatcyalyk ortalygy, 2007. – 304 b.

Н.Б. Ақыш, А.М. Ахметова

СУБЪЕКТИВНЫЕ РАССУЖДЕНИЯ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ

Аннотация. В этой статье авторы намерены доказать насколько велика художественная ответственность писателя перед читателем, когда он берется писать за историческую тему, особенно по истории Казахстана. В статье анализируется реальное соотношение между исторической правдой и авторской позицией в некоторых художественных аспектах на примере романов «Ескендір мен Роксана» Э.Тореханова и «Сегіз сері» Т.Альжантеги. Исследователи делают оригинальные научные выводы исходя из художественных вымыслов этих писателей.

Ключевые слова: рассуждение, авторская позиция, сведение, субъективизм, исторический роман, фабула, факты, фактор, осваивать, изображать.